

Osman F. Sertkaya-Rysbek Alimov, Eski Türklerde (Göktürklerde Uygurlarda Türgişlerde) Para, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, 160 s.

Ümran YAMAN

“Nümizmatik” adı verilen ve sikkeleri inceleyen bilim, Grekçedeki “Nomisma”, Latincedeki “Numisma” tabirlerinden gelmektedir. Kendi dönemlerine ait birer tarihî belge hükmünü taşıyan sikkeler, kronoloji bakımından da büyük bir öneme sahiptirler. Bunlar sayesinde bir devletin adı, kuruluş tarihi, kurucusu, paranın basım tarihi gibi bilgilere ulaşılabilmektedir. Aynı zamanda üzerlerindeki ibarelerden dönemin dil özellikleri ve sözlük bilgisi hakkında çok değerli verimler elde edilmektedir.

Osman F. Sertkaya ve Rysbek Alimov’un neşrettikleri **ESKİ TÜRKLERDE PARA** kitabı; Göktürkler, Uygurlar ve Türgişler’in kullandıkları paralardan hareketle, bu halkların dilleri ile ilgili önemli tespitler yapmakta, Türkoloji sahasına yeni bir ışık tutmaktadır.

Eserin sunuş bölümünde geçmişten günümüze Eski Türkler’in (Göktürkler’in, Uygurlar’ın ve Türgişler’in) sikkeleri üzerinde yapılan araştırma ve incelemeler değerlendirilmiş, 1890’larda Edmond Drouin’in “Turan Sikkeleri” adlı çalışmasıyla başlayıp Otto Donner, Vilhelm Thomsen, Wilhelm Radloff, Martti Räsänen, A. Şçerbak, Hüseyin Namık Orkun, E. G. Rıgdılon, İ. G. Dobromodov, İgor Leonidoviç, Kızlasov, Kian Ch’i-hiang, Yang Fu-hsüeh, François Thierry gibi âlimlerin araştırma ve incelemeleri ile süren ilim yolculuğu üzerinde durulmuştur. Ardından Osman F. Sertkaya, Uygur sahasındaki kendi çalışmalarından söz etmiştir. Bunlar Uygur hukuk belgelerine ait tahlilî çalışmalar ve metin yayımlarıdır.

Sunuş bölümünden sonra bu sahada çalışmak isteyenler için çok faydalı olan bir bibliyografyaya yer verilmiştir. Üç bölümden oluşan eser, konu üzerinde ihtisas sahibi bilim adamlarının çeşitli dergi ve kitaplarda yayımlanmış makalelerini ihtiva etmektedir.

Eserin birinci bölümündeki ilk yazı olan “**Göktürklerin Runik Harfli Sikkeleri**” adlı makalesinde Osman F. Sertkaya; Yenisey, Moğolistan, Rusya ve Munçaktepe’de bulunan sikkeler üzerinde ayrıntılı olarak durmuş, bu

sikkelerin bazılarının fotoğraf ve çizimlerini karşılaştırmalı şekilde vererek okunuş farklılıklarını ortaya koymuştur.

Bu bölümün ikinci yazısı Hüseyin Namık Orkun'un "**Eski Türklerde Para**" adlı makalesidir. Yazar bu makalede öncelikle paranın dünya üzerinde ve Türkler arasında ilk defa kullanılmaya başlandığı zamanla ilgili bilgi verdikten sonra Türkler'in ticaret amacıyla para dışında başka materyaller de kullandığını; meselâ Bulgarlar'ın para yerine, o zamanki değeri yarım dirhem olan kürk ile ticaret yaptıklarını belirtmiştir. Daha önce eski Türk paraları hakkında geniş kapsamlı bir yazı yazılmadığından şikâyet eden Orkun, etimoloji çalışmalarına da yer vererek "akçe" kelimesi üzerinde durmuştur. (Bu kelimenin para yerine kullanılan varlığı ifade eden "ağ" (ipek) kelimesine "+ça" teşbih edatının getirilmesiyle oluştuğunu söylemiştir.) Bunun yanında İslâmî devre ait Türk paraları hakkında bol araştırma olduğunu belirterek bunlarla ilgili kaynak da göstermiştir.

Üçüncü yazı Aleksandr Mihailoviç ŞÇERBAK'a aittir. "**Yeşce raz o monetah s runičeskimi nadpisyami iz Minusinska [Yine Minusinsk'deki runik yazılı sikkeler hakkında]**" başlıklı yazısında Minusinsk Yurt Müzesi'nde korunan, Tang hanedanı dönemine ait bir Çin sikkesini konu edinmiştir. Bu sikke üzerindeki runik işaretler hakkında çalışma yapan E. R. Rıgdılın, V. V. Radlov, O. Donner, E. Drouin'in okuyuş tarzları ve yayımları hakkında bilgi verdikten sonra kendisi de daha önce bulunan sikkelerden ve tarihî bilgilerden yola çıkarak bahsedilen sikkenin basılış zamanıyla ilgili görüş bildirmiştir.

Dördüncü yazı Altay Sarsenulı AMANJOLOV'un "**Dve Yeniseyskiye runičeskiye nadpisi [İki runik Yenisey yazıtı]**" makalesidir. Yazar bu makalede Minusinsk Müzesi'nde dikkatini çeken iki Göktürk harfli Yenisey yazıtını incelemiştir. Özellikle Şun Tyan yönetimi zamanında basılan, bir yüzü Çince, bir yüzü runik harfli Türkçe sikke üzerinde durarak bu sikkenin üzerindeki ibareyi anlamlandırmıştır. Bundan başka, yine Yenisey'de bulunmuş, ön yüzünde bir arslan başı, arka yüzünde ise tek satırlık dört runik işareti ile üç noktadan oluşan kelime ayırt edici bir işaretin olduğu küçük, cilâlı bir taştan söz etmiş ve bu tek satırlık metni yorumlamıştır.

Eserde beşinci yazı olarak İ. G. Dobromodov'un "**Vtoriçniye runičeskiye nadpisi na monetah i voprosı denejnogo obraşçeniya u drevnih yeniseyskh tyurkov [Sikkelerdeki ikincil runik yazıtlar ve eski Yenisey Türklerinde para dolanımı meseleleri]**" adlı makalesi yer almaktadır. Bu makalede Dobromodov, Minusinsk müzesinde muhafaza edilen, Çin'de Tang Hanedanlığının çöküşüne (907) kadar kullanılan 354 sikkeden ikisini ele

almıştır; zira sadece bu iki sikkede ikincil Türk runik yazıtları bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Şçerbak'ın makalesinde bahsettiği sikkedir (bk. s.15). Dobromodov, Şçerbak'ın makalesinde ortaya koyduğu görüşleri eleştirmiş ve yanlış olduğunu düşündüğü okuyuşu, filolojik yönden deliller göstererek kendi okuyuşuyla düzeltmiştir. Ayrıca bu sikkenin de bulunduğu ikincil runik yazılı üç sikkenin ödeme aracı olarak kullanılmayıp muska, tılsım niteliğinde olduğunu belirtmiştir.

Göktürkler'de Para" bölümünün altıncı yazısı İgor Leonidoviç KIZLASOV'a ait olan "**Moneti s tyurkoyaziçnmi yeniseyskimi nadpisyami (K voprosu o denejnom obraşenii v drevnehakasskom gosudarstve) [Üzerinde Türkçe yazıtlar bulunan Yenisey sikkeleri (Eski Hakas devletinde para dolaşımı sorununa dair)]**" isimli makaledir. Kızlasov, makalesine eski Yenisey sikkeleri üzerindeki yazıları inceleyerek başlamıştır. Runik yazılı Yenisey sikkelerinin ilk kez bu makalede bir araya getirilmiş olduğunu ifade etmiştir. Eserdeki en geniş ve ayrıntılı inceleme, Kızlasov'un makalesidir. Kızlasov toplam yedi sikke üzerinde değerlendirmede bulunmuştur. Bunların ilki ve en ayrıntılı olarak verileni eserde bulunan ve daha önceki makalelere konu olan sikke üzerinedir. On bir farklı bilginin runik harfleri okuyuş şekilleri tablo hâlinde listelenmiştir. Sikkenin her kelimesi üzerinde durulmuş, önceki okuyuşların eksik/yanlış tarafları ortaya konulmuştur. Daha sonra bu runik yazılı sikkelerden yola çıkarak eski Hakas Devleti içerisindeki para dolaşımının varlığı sorgulanmıştır. Paralar üzerindeki yazıtların içeriği ve bir Hakas mezar yazıtı, bu para dolaşımına kanıt olarak gösterilmiştir. Farklı ülkelerdeki uygulamaları da örnek vererek bir ülkede, başka bir ülkenin para biriminin kullanılabileceğini ifade eden Kızlasov, Eski Hakas devletinin kendi ülkelerinde de aynı paraları kullanan batı ve güney komşularıyla sürdürdüğü ekonomik ilişkilerden bahsetmiştir.

İlk bölümün yedinci yazısı S. G. Klyaştorıy'ın "**Moneta s runičeskoj nadpisyu iz Mongolii [Moğolistan'da bulunan runik yazıtlı sikke]**" adlı makalesidir. Klyaştorıy bu makalede Moğolistan Halk Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Arkeoloji Bölümünde muhafaza edilmekte olan runik yazıtlı bir sikkeyi incelemiştir. Sikkenin hangi döneme ait olduğu, yapısal özellikleri ve üzerindeki yazı hakkında fikir yürüten yazar, "*kum^aş b^akşı kut^g bolzun*" şeklinde okuduğu bu runik ifadeyi kelime kelime açıklamıştır. Klyaştorıy, sikkenin kullanıldığı yeni çevrede sahip olduğu eski işlevini kaybetmiş olduğu, sahibi için bir muska görevi üstlendiği kanaatindedir.

Klyaştorıy'ın makalesinden sonra eserin ikinci bölümü olan "**Uygurlarda Para**" kısmına geçilmektedir. Ethem Rahimoviç TENİŞEV'in

“Names of Monetary units in the Old Turkic Languages of Central Asia [Orta Asya Eski Türk dillerinde para birimlerinin isimleri]” başlıklı yazısı, bu bölümün ilk makalesidir. Runik metinlerdeki *akça*, *bakır*; eski Uygur kayıtlarındaki *bakır*, *yastuk*, *satır/sıtır*, *kümüş*, *altun*, *çao*, *yartmak* olarak adlandırılan para birimlerinden bahsetmiş, bunların etimolojik incelemelerini yapmıştır.

E. Tenişev’in makalesinden sonra Osman Fikri Sertkaya’nın arka arkaya beş makalesi bulunmaktadır. Osman F. Sertkaya, “Uygur para belgeleri (I. Bölüm: Kümüş)” başlıklı makalesinde Uygurlar’ın kâğıt üzerine Uygur harfleri ile yazdıkları daha önce yayımlanmış 14 belge ve kendisinde bulunan, henüz yayımlanmamış 17 belge, yani toplam 31 para belgesini incelemiş, bu metinlerde geçen para birimlerini ortaya koymuştur. Bunlar *kümüş*, *bakır*, *bakır yarmak*, *bakır çav*, *çav*, *vun çav*, *çav yastuk*, *çav*, *gav* gibi terimlerdir. Daha sonra bu 31 metni, içlerinde geçen para birimlerine göre tasnif etmiştir (“I. kümüş II. kümüş-bakır, III. bakır, IV. diğer kıymetler” şeklinde). Yazar, daha sonra Uygur harfli kültür belgelerinde karşılaşılan isimleri doğru teşhis etme zorluğunun sebepleri üzerinde durmuştur. Ardından “kümüş” para biriminin geçtiği 8 metni tıpkıbasımları, transkripsiyonlu hâllerini ve günümüz Türkçesine tercümeleriyle yayımlamıştır. Bu sekiz metne ait kişi adları dizinini ve genel dizini vermiştir.

Osman F. Sertkaya, bu makalesinin ardından yine para birimlerini konu edinen “Zu Personen- und Ortsnamen in uigurischen Gelddokumenten” başlıklı Almanca bir makalesine ve bunun [Uygur para belgelerindeki kişi ve yer adları üzerine] başlıklı çevirisine yer vermiştir.

Bu bölümde bir diğer inceleme de yine Osman Fikri Sertkaya’nın “Hukukî Uygur belgelerindeki para birimleri üzerine” başlığı ile V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda sunduğu bildirisidir. Sertkaya bu bildiride Uygurlar’ın kullandıkları “yastuk”, “yarmak”, “bakır”, “vun” ve “çav” adlı paraların ağırlıklarını ve maddî değerlerini ifade etmiştir. Bunun yanında tekabül ettikleri Çin para birimleri hakkında da bilgi vermiştir. Eldeki metinlerde bu para birimlerinin geçtiği cümleleri de metne ekleyerek bu birimlerin değerlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ardından bir kısmı tıpkıbasımları ile birlikte olmak üzere altı yeni belgenin transkripsiyonlu metnini yayımlamıştır.

“Uygurlar’ın Uygur harfli sikkeleri” adını taşıyan yazısında Osman F. Sertkaya, Göktürlere ait her iki yüzü de runik harfli Göktürk parası tespit edilmediğini ifade ettikten sonra Uygurlar’ın her iki yüzünde veya bir yüzünde Uygur harfleri ile Türkçe yazıtı olan sikkeler kestirdiklerini belirtmiş, bunlardan

bilinen iki tanesini makalesine konu etmiştir. Bu iki sikkenin buldukları yerleri, üzerlerindeki işaretlerle yazıları belirtmiş ve diğer Uygur yazıtları ile karşılaştırarak sikkeleri hangi hükümdarın bastırıldığını anlatmıştır. Ayrıca bu sikkelerin fotoğraflarını da yazısına eklemiştir.

Kitabın üçüncü bölümü Türgeş sikkelerini anlatmaktadır. Bu bölümde Türgeş sikkeleri hakkında fazla araştırma yapılamamasının sebebi olarak Soğd dilli sikkeler konusunun geniş ve spekülasyona müsait olması gösterilmiştir. (Meselâ aynı para üzerindeki yazının beş ayrı kişi tarafından beş ayrı şekilde okunarak anlamlandırılması ve yine bu kişilerin sikkenin dilini Türkçe ve Soğdca olarak açıklamaları gibi.)

Türgeş sikkeleri bölümünde Aleksandr Nathanoviç BERNŞTAM'ın "Tyurgeşskiye Monetı [Türgeş Sikkeleri]" ve "Noviy tip tyurgeşski monet [Türgeş sikkelerinin yeni tipi]" adlı iki makalesi yer almaktadır. Makalelerin ilkinde Hermitage Devlet Müzesi'nin Madenî Paralar bölümünde bulunan Türgeş sikkeleri konu edilmiştir. Bernştam, 1938 yılında Kazakistan ve Kırgızistan'da yapılan çalışmalar sırasında elde edilen paralardan özellikle biri üzerinde durmuş, sikkedeki Uygur harfli yazıdan bunun Türgeşlere ait olduğunu ortaya koyduktan sonra kısaca Türgeş tarihinden bahsetmiş ve 704-766 yılları arasındaki Türgeş hükümdarlarının listesini vermiştir. Sikkeleri altı gruba ayırarak bunların özelliklerini anlatmış ve fotoğraflarını yayımlamıştır. Diğer makalede ise 1939 yılında tarihî Sarıg şehrinin harabelerinde yapılan kazılar esnasında ortaya çıkarılmış dört Türgeş sikkelerini incelemiş, önceki makalesinde olduğu gibi, sikkelerin üzerindeki ibarelerden ve eldeki diğer metinlerden bunların bastırılış tarihi hakkında bilgiye ulaşmaya çalışmıştır.

Gerek çeşitli sahalardaki malzeme ve çalışmaları bir araya getirip çalışma kolaylığı sağlaması, gerekse yeni yapılan araştırmaları gözler önüne serip konuyla ilgilenenleri haberdar etmesi bakımından "Eski Türklerde Para" kitabı, sahasındaki büyük bir boşluğu dolduran bir yayın olmuştur.